

Reportatge

Un viatge d'anada i tornada

*Reflexions al voltant dels
contes de tradició oral,
la literatura infantil i la
narració oral*

Pep Bruno
escriptor i narrador

Traducció del castellà de Martí Freixas

Contar,
de Pep Bruno
i Andrea Antinori
(A Buen Paso, 2019).

El recull de vuit rondalles tradicionals publicades a *Els contes de la mare Oca*, que s'atribueixen a Charles Perrault, és considerat el punt de partida de la literatura infantil. Aquesta consideració, però, planteja alguns problemes:

- En primer lloc, sembla que aquest llibre no estava específicament escrit pensant en un lector infantil, sinó més aviat en un lector cortesà i burges, a qui pretenia convèncer de la validesa del conte tradicional escrit com a part d'un nou gènere artístic.
- D'altra banda, el mateix concepte de «lector infantil» planteja altres problemes relacionats amb la idea d'infantesa, ja que pràcticament fins al segle XVIII no es comença a pensar en l'etapa infantil com un moment d'aprenentatge i preparació per a la vida adulta, i fins i tot caldrà que el segle avanci força perquè es consideri la infantesa com una etapa independent i autònoma de la vida de l'individu.
- Finalment, ja feia segles que s'havien escrit altres llibres que sí que estaven plantejats com una lectura per a menors. De fet, a finals del segle V i principis del segle VI es va publicar el *Pantxatantra*, un llibre pensat per als «tres fills molt babaus» del rei Amaranzakti. L'educa-

ció d'aquests tres bordegassos es fiava a la lectura d'aquest llibre, que prometia transmetre els coneixements precisos perquè els tres prínceps superessin la seva estupidesa.

El *Pantxatantra* va marcar unes pautes que regiran, durant segles, les publicacions destinades als menors: que fossin per a nens i nenes de classe privilegiada i que tinguessin una finalitat didàctica i moralitzadora. Potser això va ajudar a fer que *Els contes de la mare Oca*, pensats per a la classe alta i tenint en compte les moralitats incloses després de cada conte, fossin considerats una lectura infantil.

D'altra banda, *Els contes de la mare Oca* també es consideren el primer gran recull de rondalles de la tradició oral, consideració que alhora planteja alguns problemes, atès que ja hi havia publicats alguns reculls de contes tradicionals, com per exemple *Le piacevoli notti* ('Les nits agradables'), de Straparola, o el *Pentamerone* ('Pentameró'), de Basile.

En qualsevol cas, i malgrat totes aquestes qüestions, en *Els contes de la mare Oca* s'estableix una relació directa entre el lector infantil i la versió escrita de diversos contes de la tradició oral.

Recordem que, per un costat, hi havia variants dels contes tradicionals narrats de viva veu, que canviaven cada cop que s'explicaven i segons el rondallaire, ...

- i per l'altre, que no anaven destinats a un públic infantil, sinó que es narraven perquè els escoltessin persones de totes les edats. Aquestes dues particularitats eren característiques essencials dels contes de tradició oral que amb la publicació d'*Els contes de la mare Oca* s'anul·laven perquè quedaven fixats per escrit i s'atribuïen exclusivament a la infantesa.

S'ha estudiat força el motiu pel qual als nens i nenes se'ls assignen els contes tradicionals. Algunes raons podrien ser les següents:

- Potser perquè queden descartats per les classes cultes com una literatura seriosa i es releguen al dormitori dels nens de la mateixa manera que s'hi acaba abandonant un moble passat de moda.
- Potser per la identificació entre la classe popular (ignorant) i la infantesa (ingènua), totes dues capaces de creure's i fascinar-se amb les mateixes històries.
- Potser perquè fa segles que el conte segueix mostrant la seva capacitat per educar passant-s'ho bé, com demostraven el *Pantxatantra* o, uns quants segles abans, les *Faules* d'Isop.

En qualsevol cas, *Els contes de la mare Oca* inicien un camí que culminarà, al cap de poc més de cent

anys, amb l'aparició dels *Contes per a la infància i la llar* dels germans Grimm.

El 1812 es publica el primer volum de *Contes per a la infància i la llar*, i el 1815, el segon (observeu que en el títol ja hi ha una referència directa a la infantesa).

Aquest recull de contes es va anar reelaborant en successives edicions amb l'objectiu que els contes s'adaptessin més i millor als gustos de l'època i dels seus destinataris: les famílies cristianes i burgeses de l'Alemanya del segle XIX. Els canvis i les modificacions van ser tan importants que els estudiosos parlen de la creació d'un nou gènere, el gènere Grimm, a mig camí entre el conte popular i el conte literari. Aquest gènere Grimm va implicar, d'una banda, un procés de selecció dels contes adequats per als destinataris (es descarten, per exemple, els contes grollers) i, d'entre aquests contes seleccionats, una recerca de les variants que serien més del gust dels seus lectors i lectores; d'altra banda, un treball formal que sovint arribava fins i tot a la mateixa estructura dels textos escollits, i, finalment, un treball d'estil.

L'èxit de *Contes per a la infància i la llar* va tenir conseqüències negatives per als contes tradicionals, ja que en el pas de l'oralitat al paper hi va haver un empobriment notable pel que fa a temes i versions. D'altra banda, però, la fama de la col·lecció

Los días pequeños,
de Pep Bruno
i Daniel Piqueras Fisk
(Narval, 2018).

i la seva àmplia difusió, no només a Alemanya sinó a molts altres països, va despertar un gran entusiasme per recopilar contes de tradició oral, i estudiosos i entusiastes d'arreu del món es van posar a recollir textos de la tradició oral, a buscar narradors populars i a transcriure contes del patrimoni popular. Tot això va passar mentre la Revolució Industrial canviava les maneres i els costums seculars de viure i anava empetitint, o directament anul·lant, els espais i moments on tradicionalment s'explicaven contes. Moltes de les grans col·leccions de contes populars es van recollir a la segona meitat del segle XIX. Aquest treball de recopilació, que es va allargar durant el segle XX i que continua avui en dia, reuneix un extens llistat de publicacions amb contes tradicionals recollits per tot el món, contes que potser, en no pocs casos, haurien desaparegut oblidats si s'haguessin deixat d'explicar i escoltar.

En qualsevol cas, aquest punt de partida de la literatura per a nens i nenes, estretament relacionat amb els contes de tradició oral, té unes conseqüències, com hem vist, per als textos tradicionals, però també per al nou gènere de la literatura infantil, ja que hi ha un traspass de les característiques i els trets propis del conte de la tradició oral a la literatura que neix i està pensada per a infants. Bàsicament, es tracta d'algunes de les característiques ja descrites per Axel Olrik a *Epic Laws of Folk Narrative* ('Les regles de l'èpica en el folklore narratiu') el 1909:

- Claredat de la narració (pocs personatges i accions que tinguin lloc simultàniament).
- Esquematzació de personatges i accions (oferint amb prou feines els trets essencials per a l'argument).
- Seqüenciació lineal de l'acció (cosa que acostuma a simplificar la trama).

Hi podríem afegir un llenguatge de caràcter impersonal i una narrativa centrada a narrar més que no pas a explicar i, per tant, articulada fonamentalment al voltant de la successió d'accions.

A finals del segle XIX, la literatura infantil està plenament establerta i s'ha ampliat a altres gèneres, a més del conte, com la novel·la, la poesia, el teatre... Encara més, aquest espai de creació pensat per a nens i nenes acaba convertint-se en un àmbit que es podia escapar del control al qual era sotmesa la literatura per a adults. De fet, es podria considerar que no pocs de les obres de literatura infantil són, d'una for-

ma o d'una altra, subversives: s'hi podia trobar, per exemple, la mofa contra el poder, contra les creences establertes, contra personatges respectables, etc.

A principis del segle XX, després de l'aparició i consolidació dels llibres per a nens i nenes i la universalització de l'alfabetització, sorgeix la necessitat de promoure el costum de la lectura. Així doncs, es comencen a desenvolupar una classe d'activitats, propostes i estratègies englobades totes sota el paraigua de l'animació a la lectura i encaminades a despertar el desig lector de la infància i, també, a cultivar el gust lector.

Entre aquestes estratègies, n'hi ha una que aviat adquireix un lloc destacat: la narració oral de contes. De fet, l'activitat «L'hora del conte», sembla que iniciada a principis del segle XX a biblioteques del Regne Unit i dels països nòrdics, s'estén a poc a poc per tot Occident. En aquesta hora del conte s'intentava recuperar la narració oral com una manera de cultivar el gust per les històries i, de passada, per la lectura, amb la idea que a llegir s'hi començava per les orelles.

A Espanya «L'hora del conte» arriba a la dècada dels anys trenta del segle passat, de la mà per exemple d'Elena Fortún, que ofereix xerrades i cursos sobre com explicar contes a les bibliotecàries de les Biblioteques Populars de Madrid. La veritable difusió, però, d'aquesta proposta d'animació a la lectura va arribar amb l'adveniment de la democràcia, la modernització de les biblioteques i la renovació pedagògica a les aules a la dècada dels vuitanta del segle passat. És en aquesta dècada quan es van començar a explicar tímidament contes a escoles, biblioteques, fires del llibre, etc., i a causa de la demanda d'aquests contes explicats apareixen narradores i narradors orals contemporanis per diferenciar-los dels narradors populars que, durant segles, van preservar i transmetre els contes de la tradició oral. Molts d'aquests rondallaires provenien de l'àmbit de l'escriptura, de l'escola, del teatre, de l'estudi del folklore...

Els materials narratius d'aquest col·lectiu en aquesta primera dècada eren, en gran part, textos de la literatura infantil. Recordem que, d'una banda, el gènere portava a l'ADN característiques que feien que aquests textos s'acomodessin fàcilment a la gola quan s'havien d'explicar, i de l'altra, que totes aquestes característiques solien estar sempre encaminades a animar els infants a llegir, per la qual cosa era pertinent que els textos explicats s'apleguessin d'entre la literatura pensada per a la infantesa.

...

- Dins de la literatura infantil hi ha un format, el de l'àlbum, que en aquests anys (vuitanta i noranta del segle passat) viu a Espanya un moment d'expansió que implica no només l'arribada de grans clàssics no publicats anteriorment al nostre país, sinó també l'aparició d'editorials especialitzades i d'il·lustradors i autors que fan anar el llenguatge del format a la perfecció.

L'àlbum, per les seves característiques i particularitats (seqüencialitat, esquematisme, unitat de la doble pàgina amb imatges autoconclusives, text articulat en unitats de respir, etc.), es converteix en un company habitual de molts narradors i narradores. I més concretament l'àlbum de tipus narratiu, en el qual la imatge aporta informació a la història que s'està explicant, o el que és el mateix, els contes que, a més de llegir-se o escoltar-se, s'han de veure per poder comprendre's amb tots els detalls.

És probable que la narració com a àlbum comencés a Espanya a finals dels setanta amb Pep Duran, llibreter que va comprovar que venia més llibres quan mostrava o explicava un conte que quan es li-

mitava a explicar de què anava. És una manera particular de narrar que, durant anys, ha estat molt arrelada al nostre país.

Aquesta proximitat de la narració oral amb l'àlbum i, en general, amb la literatura infantil ha fet que molts d'aquests narradors contemporanis acabin també publicant contes propis en format àlbum. També hi ha casos de narradors contemporanis que publiquen versions de contes de tradició oral que tenen als seus repertoris. Fins i tot hi ha casos de rondallaires que recullen la tradició i publiquen versions d'aquests contes recollits en format àlbum.

Degut, en gran part, a la demanda de contes explicats com a estratègia per animar a llegir, demanda que durant anys va ser el gruix de l'activitat professional del col·lectiu, el grup de narradors orals contemporanis va anar creixent, es va anar professionalitzant i, sobretot, va anar sent conscient que constituïa un col·lectiu que formava part d'una llarga història, molt rica, i que era més que part d'una estratègia per animar a llegir.

Escarabajo en compañía, de Pep Bruno i Rocío Martínez (Ediciones Ekaré, 2014).

I mentre el col·lectiu anava prenent consciència de tot això, amb l'ajuda de programadors, bibliotecàries i entusiastes dels contes explicats, s'anaven habilitant nous espais per a la paraula dita, es recuperaven públics de totes les edats per als contes de viva veu i es desempolsaven per ser explicats molts dels vells, grans i bons contes de les col·leccions que tants estudiosos havien anat recopilant al llarg dels últims cent cinquanta anys. En aquest sentit, és molt significatiu com, en els darrers deu anys, el repertori de narradors i narradores professionals s'ha incrementat en un percentatge notable amb contes de la tradició oral.

Pep Bruno narrant a joves, a l'Ajuntament d'Azuqueca de Henares.

I així es tanca el cercle. Un viatge d'anada i tornada; d'anada des de la veu al paper i de tornada des del paper de la paraula dita a la mirada i l'escolta. Un viatge en el qual molts dels vells grans contes, després de dormir pacientment entre les pàgines impreses, tornen a viure en l'oralitat, a existir en variants i a ser explicats a públics de totes les edats.

Avui en dia els narradors i narradores orals contemporanis som conscients que l'oralitat té valor en si mateixa i no cal que s'expliqui «per a alguna cosa» (per animar a llegir, per educar en valors, per celebrar el dia de l'arbre...), perquè explicar i escoltar és en si una celebració, una trobada, una festa ininterrompuda: la seva flama de paraules no s'ha apagat des de l'origen dels temps.

Explicar i escoltar contes és un fet inherent a nosaltres, una facultat que ens acompanya des del mateix moment en què comencem a ser humans. Som *homo narrans*, éssers d'històries, i estem contínuament explicant, explicant-nos, ja que les històries són els records del que hem viscut, de les idees que pensem, dels projectes que duem a terme, dels somnis que somiem. Fins i tot la pròpia identitat és una història que ens anem explicant i que anem reelaborant contínuament. Exactament com els contes de la tradició oral, que formen part de nosaltres, que són dins, també, del nostre ADN. •

Bibliografia d'estudi consultada

- BORTOLUSSI, M. *Análisis teórico del cuento infantil*. Madrid: Alhambra, 1987.
- BRUNER, J. *La fábrica de historias. Derecho, literatura, vida*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 2014.
- BRUNO, P. *Contar*. Mataró: A Buen Paso, 2019.
- CAMARENA, J. «El cuento popular». Revista *Anthropos*, núm. 166/167, 1995.
- CERDÁ, H. *Literatura infantil y clases sociales*. Madrid: Akal, 1982.
- CORTÉS GABAUDAN, H. «Introducción» a *Cuentos de los hermanos Grimm tal como nunca te fueron contados. Primera edición de 1812*. Madrid: La Oficina, 2019.
- GARRALÓN, A. *Historia portátil de la literatura infantil*. Madrid: Anaya, 2007.
- LUCH, G. (coord.). *Invencción de una tradición literaria. De la narrativa oral a la literatura para niños*. Conca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2007.
- LURIE, A. *No se lo cuenten a los mayores. Literatura infantil, espacio subversivo*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1998.
- ORTIZ, E. *Contar con los cuentos*. Cabanillas del Campo: Palabras del Candil, 2009.

- PISANTY, V. *Cómo se lee un cuento popular*. Barcelona: Paidós, 1995.
- SORIANO, M. *Los cuentos de Perrault. Erudición y tradiciones populares*. Buenos Aires: Siglo XXI, 1975.
- TOLKIEN, J. R. R. *Árbol y hoja*. Barcelona: Minotauro, 2002.
- VAN DER LINDEN, S. *Álbum[es]*. Barcelona: Ekaré, 2015.

A més:

Reculls de contes de la tradició oral (molts inclouen un àudio d'algun dels seus contes al final de la publicació):

https://www.pepbruno.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1559:una-bibliografia-personal-de-cuentos-de-la-tradicion-oral&catid=45&lang=es&Itemid=69

Una història de la professionalització de la narració oral a Espanya:

https://www.pepbruno.com/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=44&Itemid=68&lang=es